

YOSHLARNING KASB TANLASH JARAYONIDA YUZAGA KELADIGAN SOTSIAL MUAMMOLAR

Nazarova Nilufar Juraevna

TDTrU Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti

Karimov Madamin Gulmurodovich

TDTrU Iqtisodiyot fakulteti tyutori

Mirkomilova Shirmonoy Mirzohid qizi

TDTrU Sotsiologiya yo'nalishi

1-bosqich talabasi

Tel: +998 907806628 Gmail: shirmonoymirkomilova@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 27.03.2026

Revised: 28.03.2026

Accepted: 29.03.2026

KALIT SO'ZLAR:

yoshlar, kasb tanlash, kasbiy orientatsiya, ijtimoiy muammolar, mehnat bozori, ijtimoiy muhit, ta'lim tizimi, kasbiy motivatsiya, ijtimoiy omillar, yoshlar siyosati.

Mazkur maqolada yoshlarning kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy muammolar hamda ularning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda yoshlarning kasbiy yo'nalishni tanlash jarayonida duch keladigan muammolar, xususan, ijtimoiy muhit, oilaviy bosim, iqtisodiy sharoitlar, ta'lim tizimidagi kamchiliklar, mehnat bozori talablari hamda kasbiy orientatsiya tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi kabi omillar o'rganilgan. Shuningdek, yoshlarning kasb tanlash jarayonida psixologik va sotsiologik jihatlarning o'zaro bog'liqligi, jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, axborot yetishmovchiligi hamda noto'g'ri kasbiy motivatsiya muammolari ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot natijalari yoshlarning ongli va maqsadli kasb tanlashini ta'minlash uchun ta'lim muassasalari, oila va jamiyat o'rtasida samarali hamkorlikni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Maqolada

yoshlarning kasbiy o'zini-o'zi anglashini rivojlantirish, kasbiy yo'naltirish tizimini takomillashtirish hamda ijtimoiy muammolarni kamaytirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kirish

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida yoshlarning kasb tanlash jarayoni nafaqat shaxsiy hayot yo'lining muhim bosqichi, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadigan muhim ijtimoiy jarayon hisoblanadi. Insonning kelajakdagi hayot sifati, ijtimoiy mavqei, iqtisodiy barqarorligi hamda jamiyatdagi faol ishtiroki ko'p jihatdan uning to'g'ri kasb tanlashiga bog'liqdir. Shu sababli yoshlarning kasb tanlash jarayonini ilmiy asosda o'rganish, ushbu jarayonda yuzaga keladigan sotsial muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Prezident Sh.Mirziyoyev: "Bugun o'g'il-qizlarimizni qiynayotgan jiddiy muammolardan biri – o'qishni tamomlagan yoshlar bandligi. Ko'plab maktab va kollej bitiruvchilari, ba'zan oliy ma'lumotli yigit-qizlar ham, ish topishda qiyinchilikka uchramoqdalar"[10] – deb bugungi kundagi yoshlarning qiynab kelayotgan muammo haqida gapirib o'tdi.

Yangi kasblar paydo bo'lishi, ayrim an'anaviy kasblarning esa o'z ahamiyatini yo'qotishi yoshlarning kasb tanlash jarayonini yanada murakkablashtirmoqda. Bunday sharoitda yoshlarning kasbiy yo'nalishini to'g'ri belgilashi uchun zarur bilim, ko'nikma va axborotga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Aks holda, noto'g'ri kasb tanlash, kasbiy qoniqmaslik, ish bilan bandlik muammolari hamda ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Bu esa nafaqat alohida shaxsning rivojlanishiga, balki jamiyatning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yoshlarning kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan sotsial muammolar turli omillar bilan bog'liq bo'lib, ular orasida ijtimoiy muhit, oilaviy ta'sir, ta'lim tizimi, iqtisodiy sharoitlar hamda mehnat bozoridagi talab va taklif o'rtasidagi nomutanosiblik alohida o'rin tutadi. Ko'plab holatlarda yoshlar kasb tanlashda o'z qiziqishi va qobiliyatidan ko'ra ota-onalarining istagi, jamiyatdagi stereotiplar yoki moddiy manfaatlarni ustun qo'yishga majbur bo'ladilar. Natijada kasbiy o'zini-o'zi anglash jarayoni to'liq shakllanmaydi va bu holat kelajakda kasbiy faoliyatda qoniqmaslik, ish joyini tez-tez o'zgartirish yoki kasbiy inqiroz kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuningdek, yoshlarning kasb tanlash jarayonida

kasbiy orientatsiya tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Ko'plab ta'lim muassasalarida kasbiy yo'naltirish ishlari yetarli darajada tizimli va samarali tashkil etilmagan. Natijada o'quvchilar mehnat bozori talablari, turli kasblarning mazmuni va istiqbollari haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmaydi. Axborot yetishmovchiligi esa yoshlarning kasbiy tanlovini tasodifiy yoki noto'g'ri qarorlar asosida amalga oshirishiga olib keladi.

Adabiyotlar tahlili

Yoshlarning kasb tanlash jarayoni va ushbu jarayonda yuzaga keladigan sotsial muammolar masalasi pedagogika, sotsiologiya, psixologiya hamda iqtisodiyot fanlari doirasida keng o'rganilgan muhim ilmiy yo'nalishlardan biridir. Turli davrlarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar yoshlarning kasbiy o'zini-o'zi aniqlash jarayoniga ta'sir ko'rsatadigan omillarni aniqlash, kasbiy yo'naltirish tizimini takomillashtirish hamda yoshlarning mehnat bozoriga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlash masalalariga qaratilgan. Kasb tanlash jarayonining nazariy asoslari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Psixologiya fanida kasbiy o'zini-o'zi aniqlash muammosi ilk bor chuqur ilmiy asosda o'rganilgan bo'lib, ushbu sohada amerikalik olim Donald Superning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Uning kasbiy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, insonning kasbiy shakllanishi bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, har bir bosqichda shaxsning qiziqishi, qobiliyati va ijtimoiy muhit omillari muhim rol o'ynaydi. Olimning ta'kidlashicha, "Yoshlarning kasb tanlash jarayoni ularning shaxsiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu jarayonda ijtimoiy muhit va ta'lim tizimi muhim ta'sir ko'rsatadi" [7]. Yana bir mashhur nazariyalardan biri gollandiyalik olim Jon Holland tomonidan ishlab chiqilgan kasbiy tipologiya nazariyasidir. Ushbu nazariyaga ko'ra, Insonlarning kasbiy qiziqishlari va shaxsiy xususiyatlari oltita asosiy tipga bo'linadi: realistik, intellektual, ijtimoiy, tadbirkorlik, badiiy va an'anaviy tiplar. Holland nazariyasida "Shaxsning kasbiy muvaffaqiyati uning shaxsiy xususiyatlari bilan tanlagan kasbi o'rtasidagi moslik darajasiga bog'liq ekani"[3] ta'kidlanadi. Agar ushbu moslik yuqori bo'lsa, shaxs o'z kasbiy faoliyatidan qoniqish hosil qiladi, aks holda esa kasbiy stress, motivatsiya pasayishi va ijtimoiy muammolar yuzaga kelishi mumkin. Kasb tanlash jarayonining sotsiologik jihatlari ham ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, sotsiolog P. Blau va uning hamkorlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda kasb tanlash jarayoniga ijtimoiy tabaqalanish, oilaning ijtimoiy mavqei hamda iqtisodiy omillarning ta'siri chuqur tahlil qilingan[1]. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ijtimoiy kelib chiqishi yuqori bo'lgan oilalarda voyaga yetgan yoshlar ko'pincha nufuzli va yuqori daromadli kasblarni tanlash

imkoniyatiga ega bo'ladi. Aksincha, iqtisodiy jihatdan imkoniyatlari cheklangan oilalardan chiqqan yoshlar ko'pincha o'z qiziqishiga mos kelmaydigan kasblarni tanlashga majbur bo'ladilar.

Mahalliy olimlar [8, 9, 11, 12, 13, 14, 15] ham yoshlarning kasb tanlash muammolarini turli jihatlar bo'yicha o'rganib kelmoqda. Jumladan, pedagogika va psixologiya sohasida faoliyat olib borgan o'zbek olimlari yoshlarning kasbiy yo'naltirilishida ta'lim tizimining ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, maktab davridan boshlab o'quvchilarda kasbiy qiziqishlarni shakllantirish, ularning qobiliyatini aniqlash va rivojlantirish orqali kelajakda to'g'ri kasb tanlash imkoniyatini oshirish mumkin. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda yoshlarning kasb tanlash jarayoniga axborot texnologiyalari va raqamli muhitning ta'siri ham keng o'rganilmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali turli kasblar haqida ma'lumot olish imkoniyatining kengayishi yoshlarning kasbiy tanloviga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Biroq ayrim tadqiqotchilar ushbu jarayonning salbiy jihatlariga ham e'tibor qaratadilar. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda ayrim kasblarning haddan tashqari ommalashtirilishi yoshlarning real mehnat bozori talablari bilan mos kelmaydigan kasblarni tanlashiga sabab bo'lishi mumkin. Yoshlarning kasb tanlash jarayonida oilaning roli ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Ko'plab tadqiqotlar ota-onalarning farzand kasb tanlashidagi ta'siri juda yuqori ekanini ko'rsatadi. Ayrim hollarda ota-onalar farzandining qiziqishi va qobiliyatidan ko'ra o'z qarashlari yoki jamiyatdagi stereotiplarga asoslangan holda kasb tanlashga majbur qiladilar. Bunday holat yoshlarning kasbiy motivatsiyasining pasayishiga hamda kasbiy faoliyatdan qoniqmaslikka olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, zamonaviy ilmiy adabiyotlarda yoshlarning kasb tanlash jarayonida mehnat bozori omillarining ahamiyati ham alohida ko'rib chiqiladi.

Global iqtisodiy jarayonlar natijasida mehnat bozori talablari tez o'zgarib bormoqda. Natijada ayrim kasblarga bo'lgan talab ortib borayotgan bo'lsa, ayrim kasblarga bo'lgan ehtiyoj esa kamayib bormoqda. Shu sababli yoshlarning kasb tanlash jarayonida mehnat bozorining real ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'plab tadqiqotchilar yoshlarning kasb tanlash jarayonida kasbiy orientatsiya tizimini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydilar. Kasbiy yo'naltirish ishlari maktab, kollej va oliy ta'lim muassasalarida tizimli ravishda olib borilishi lozim. Bunda o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari hamda psixologik xususiyatlarini aniqlash asosida ularga individual tavsiyalar berish samarali natijalar beradi.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yoshlarning kasb tanlash jarayoni ko'p omilli va murakkab jarayon bo'lib, unda psixologik, ijtimoiy, iqtisodiy hamda

pedagogik omillar o'zaro uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shu sababli ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun kompleks yondashuv zarur. Kasbiy orientatsiya tizimini takomillashtirish, yoshlarni mehnat bozori talablari bilan tanishtirish, oilaviy va ijtimoiy muhitning ijobiy ta'sirini kuchaytirish orqali yoshlarning ongli va to'g'ri kasb tanlashiga erishish mumkin. Bu esa nafaqat alohida shaxsning muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat yuritishiga, balki jamiyatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqot yoshlarning kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan sotsial muammolarni ilmiy jihatdan o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda zamonaviy sotsiologik, pedagogik va psixologik tadqiqot metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi yoshlarning kasb tanlashiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, ushbu jarayonda yuzaga keladigan ijtimoiy muammolarni tahlil qilish hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy xulosalar ishlab chiqishni nazarda tutadi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini kasbiy o'zini-o'zi aniqlash, kasbiy orientatsiya hamda yoshlarning ijtimoiylashuv jarayoniga oid ilmiy konsepsiyalar tashkil etadi. Ushbu yo'nalishda psixologiya va sotsiologiya fanlari doirasida ishlab chiqilgan nazariy yondashuvlar, xususan kasbiy rivojlanish nazariyasi, shaxsning kasbiy qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlashga qaratilgan ilmiy qarashlar tadqiqotning ilmiy asosini tashkil etdi. Tadqiqotda shuningdek ta'lim tizimi, ijtimoiy muhit va mehnat bozori omillari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilishga alohida e'tibor qaratildi.

Muhokama va natijalar

Yoshlarning kasb tanlash jarayoni murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon bo'lib, u shaxsning individual qobiliyati, qiziqishlari, ijtimoiy muhit, iqtisodiy sharoitlar hamda ta'lim tizimining holati bilan uzviy bog'liqdir. Tadqiqot jarayonida olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, yoshlarning kasb tanlash jarayonida bir qator sotsial muammolar mavjud bo'lib, ular ko'pincha noto'g'ri kasbiy yo'nalish tanlash, kasbiy qoniqmaslik va mehnat bozorida moslashuvdagi qiyinchiliklar bilan namoyon bo'ladi. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, yoshlarning kasb tanlashiga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri bu oilaviy muhit hisoblanadi. Ko'plab yoshlar kasb tanlashda o'z qiziqishlari va qobiliyatlariga emas, balki ota-onalarining tavsiyalari yoki talablariga ko'proq e'tibor qaratadilar. Bu holat ayrim hollarda yoshlarning ichki motivatsiyasi bilan tanlangan kasb o'rtasida nomuvofiqlikni keltirib chiqaradi. Natijada yoshlar kelajakda o'z kasbiy faoliyatidan qoniqmaslik, ish joyini tez-tez o'zgartirish yoki mutaxassisligi bo'yicha ishlamaslik kabi muammolarga duch kelishlari mumkin.

Tadqiqot natijalari shuningdek ta'lim tizimida kasbiy yo'naltirish ishlarining yetarli darajada samarali tashkil etilmaganligini ham ko'rsatdi. Ko'plab umumta'lim maktablarida o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini aniqlash, ularning qobiliyatlarini baholash hamda mehnat bozori talablari bilan tanishtirishga qaratilgan tizimli faoliyat yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Natijada o'quvchilar kasb tanlash jarayonida yetarli axborotga ega bo'lmasdan turib qaror qabul qilishga majbur bo'ladilar. Axborot yetishmovchiligi esa noto'g'ri kasbiy tanlovga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, ijtimoiy stereotiplar ham yoshlarning kasb tanlash jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Jamiyatda ayrim kasblarning nufuzli yoki moddiy jihatdan daromadli deb hisoblanishi ko'plab yoshlarning aynan shu yo'nalishlarni tanlashiga sabab bo'lmoqda. Biroq ushbu kasblar hamma uchun ham mos kelavermaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlarning qiziqishi va qobiliyatiga mos kelmaydigan kasbni tanlashi kelajakda kasbiy stress, motivatsiya pasayishi va ish faoliyatining samaradorligi kamayishiga olib kelishi mumkin. Mehnat bozori omillari ham yoshlarning kasb tanlashida muhim rol o'ynaydi. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, ayrim yoshlar kasb tanlashda mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasblarni tanlashga harakat qiladilar. Biroq ba'zi hollarda mehnat bozori talablari tez o'zgarib borishi sababli tanlangan kasbning istiqboli kutilgan darajada bo'lmasligi mumkin. Bu esa yoshlarning ish bilan bandlik masalasida qiyinchiliklarga duch kelishiga olib keladi.

Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari yoshlarning kasb tanlash jarayoniga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatmoqda. Bir tomondan, internet va turli axborot platformalari orqali turli kasblar haqida keng ma'lumot olish imkoniyati mavjud. Boshqa tomondan esa ijtimoiy tarmoqlarda ayrim kasblarning haddan tashqari ommalashtirilishi yoshlarning real mehnat bozori sharoitlarini yetarli darajada hisobga olmasdan kasb tanlashiga sabab bo'lishi mumkin. Umuman olganda, tadqiqot natijalari yoshlarning kasb tanlash jarayonida sotsial muammolar ko'p qirrali va murakkab ekanini ko'rsatadi. Ushbu muammolarni kamaytirish uchun ta'lim tizimida kasbiy yo'naltirish ishlarini kuchaytirish, yoshlarni mehnat bozori talablari bilan muntazam tanishtirib borish hamda ota-onalar va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Yoshlarning qiziqishlari, qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbiy maslahat berish tizimini rivojlantirish orqali ularning ongli va to'g'ri kasb tanlashiga erishish mumkin. Bu esa yoshlarning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatini ta'minlash bilan birga jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

Prezident Sh.Mirziyoyev: “Albatta, yoshlikka xos shijoat, jo‘shqinlik va mardlikni, ezgu orzu-intilishlarni amaliy harakatga aylantirib, salmoqli natijalarga erishish uchun inson o‘z oldiga aniq maqsad qo‘yib yashashi kerak” [4] deb alohida ta’kidlaydilar. Shunday ekan yoshlarning kasb tanlashiga aniq maqsadni qo‘ya bilishlik asosida jamiyatdagi quyidagi ta’sir etuvchi omillar:

birinchidan, shaxsning kasbiy qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlashga qaratilgan ishlarni kuchaytirish;

ikkinchidan, oila, ta’lim instituti, ijtimoiy muhit hamda mehnat bozori omillari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni mustahkamlash;

uchinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida yoshlarni kasbga yo‘naltirish bo‘yicha kontentlar, ilovalarni yaratib, yoshlarni mehnat bozori talablari haqida xabardor qilish va kasbiy maslahat xizmatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa yoshlarning kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan sotsial muammolarni kamaytirishga va ularning jamiyatda munosib o‘rin egallashiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Blau P., Duncan O. The American Occupational Structure. – New York: Wiley, 1967.
2. Brown D. Career Choice and Development. – San Francisco: Jossey-Bass, 2002.
3. Holland J.L. Making Vocational Choices: A Theory of Careers. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1997.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
5. Musurmonova O. Yoshlar tarbiyasi va ijtimoiylashuv jarayoni. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
6. Savickas M. Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work. – New Jersey: John Wiley & Sons, 2011.
7. Super D. The Psychology of Careers. – New York: Harper & Row, 1957.
8. To‘raqulov X.T. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
9. Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
10. Ёшлар – Ўзбекистоннинг энг катта бойлиги, бебаҳо хазинаси. <https://president.uz/uz/lists/view/4040>

11. Назарова Н. Ж. ЁШ МУТАХАССИСЛАРНИНГ КАСБИЙ РАҚОБАТБАРДОШЛИК СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ (ТРАНСПОРТ СОҲАСИ МИСОЛИДА) //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 6. – С. 765-771.

12. Baratov R. U., Nazarova R. YOSHLAR HAYOTIY STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISHDA TA’LIMNING O’RNI //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. TSTU Conference 1. – С. 830-833.

13. Abduraxmanova X. K., Nalibayeva Z. O., Nazarova N. J. R. Ijtimoiy taraqqiyotga erishishda ta’lim mazmunini takomillashtirish //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 1364-1370.

14. NAZAROVA N. TA’LIM VA RAQOBATBARDOSHLIK: YOSHLAR RIVOJLANISHIDAGI ZAMONAVIY YO’NALISHLAR //«АКТА NUUZ». – 2025. – Т. 1. – №. 1.7. – С. 113-116.

15. Nazarova N. J. Yoshlarning kasbiy raqobatbardoshligini oshirishda ta’limning o’rni //2021, No. 2 (126/1). – 2023. – Т. 126. – №. 99. – С. 5-12.

